

Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret

Sumru Öz†

Küresel krizin etkilerinin ortadan kalkmasıyla birlikte kriz öncesinde olduğu gibi bugün de Türkiye'nin en önemli ekonomik sorununun cari işlemler açığı olduğu dile getirilmeye başlandı. Cari işlemler açığı temelde dış ticaret açığından kaynaklandığı için de reel döviz kuru ile dış ticaret açığı ilişkisi yeniden sorgulanıyor.

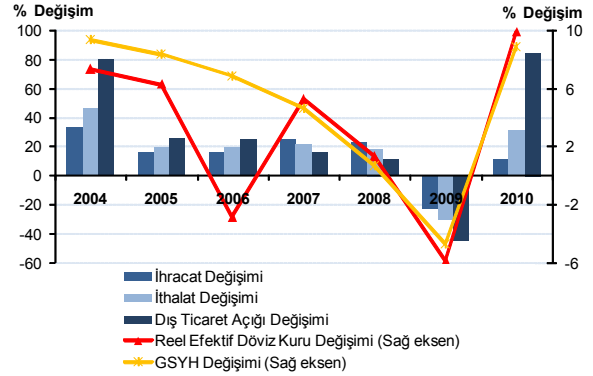
Türkiye'de reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki en önemli etken olduğu yolunda yaygın bir kanı var. Reel döviz kurunun arttığı, bir başka deyişle ulusal para biriminin değer kazandığı dönemlerde bir yandan rekabet gücü kaybı nedeniyle ihracatın düşmesi, diğer yandan yerli yerine ithal malların tercih edilmesi nedeniyle ithalatın artması yoluyla dış ticaret açığının büyüyeceği kabul ediliyor. Kısaca, reel döviz kuru ile ithalat arasında pozitif, ihracat arasında ise negatif bir ilişki olduğu varsayılıyor.

Oysa 2004-2010 döneminde Türkiye'nin ihracat, ithalat, dış ticaret açığı, reel döviz kuru ve GSYH'indeki değişimi yüzde olarak veren Şekil 1,

† Dr., Koç Üniversitesi-TÜSİAD EAF, soz@ku.edu.tr

bunlar arasındaki ilişkinin düşünüldüğü kadar kesin olmadığını gösteriyor. Türkiye'de reel döviz kurunun arttığı yani TL'nin reel olarak değerlendirildiği 2004, 2005, 2007 ve 2010 yıllarında beklenenin aksine ihracat artışı yaşanıyor. TL'nin değer kaybettiği 2006 yılında yine genel kanının aksine ithalat da dış ticaret açığı da artarken küresel krizin etkisi altında geçen 2009 yılında hem ithalat hem de ihracat azalıyor.

Şekil 1. 2004-2010 Döneminde Türkiye'nin İhracat, İthalat, Dış Ticaret Açığı, Reel Döviz Kuru ve GSYH* Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK, TCMB (*)2010 (Ocak-Eylül)

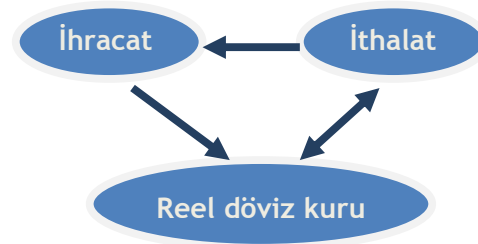
Genel kanı ve veriler arasındaki bu uyumsuzluk, Türkiye'de reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi ve bunun bileşenleri arasındaki ilişki üzerine birçok akademik araştırmayı tetiklemiş görünüyor. Gerçekten de dünyada son zamanlarda ulusal para birimini aşırı düşük değerli tutarak küresel dengesizliklere yol açmakla suçlanan Çin bağlamında birkaç araştırmanın yapıldığı reel kur ve dış ticaret arasındaki ilişki, Türkiye'de dalgalı döviz kuru rejiminin uygulanmaya başlandığı 2001 krizinin hemen ardından birçok çalışmaya konu oldu. Önceleri kriz nedeniyle TL'nin değerinde yaşanan düşüşün dış ticarete etkileri üzerinde yoğunlaşan araştırmalar, 2003 sonrasında ise reel döviz kurundaki değerlenmenin sonuçlarına odaklandı.

Bunlardan ilki olan “Dış Ticaret Dengesinin Dinamikleri: Türkiye’nin J-Eğrisi” adlı çalışma, reel döviz kurunda yaşanan düşüşün başlangıçta dış ticaret açığını artıracak ancak zamanla bu dengenin düzeleceğini belirten J-eğrisi hipotezinin Türkiye için geçerliliğini sorguluyor (1). Sonuçlar 1987-2000 arasındaki Türkiye verilerinin reel döviz kuru şoklarının uzun dönemde dış ticaret dengesini düzeltmekle birlikte kısa vadede J-eğrisi hipotezini desteklemediğini gösteriyor. Bu çalışmaya göre TL’nin değerini düşüren bir şokun ardından önce dış ticaret dengesinin düzeldiği, daha sonra bozulduğu, son olarak tekrar düzeldiği S-şeklinde bir etki ortaya çıkıyor ve bu etki beş yıl sonra tamamen kayboluyor.

Çalışmanın 1987-2000 dönemini kapsadığını ve bu dönemde TL’nin değerini düşüren döviz kuru şoklarına ekonomik krizlerin eşlik ettiğini göz önüne alınca şokun hemen ardından dış ticaret dengesinin düzelmesi TL’nin değer kaybının ve GSYH düşüşünün ithalat talebini azaltmasına bağlı gibi görünüyor. İkinci aşamada GSYH’nin hızlı toparlanması ve ertelenmiş talebin devreye girmesiyle artan ithalat, dış ticaret dengesini tekrar bozuyor. 2004-2010 döneminde Türkiye’nin ihracat, ithalat, dış ticaret açığı, reel döviz kuru ve GSYH değişimini veren Şekil 1’e göre, reel döviz kurunun değer kaybına GSYH düşüşünün eşlik etmediği 2006 yılında dış ticaret açığındaki büyüme önce artıyor, 2007’den itibaren ise azalıyor. TL’nin değerini düşüren bir şoka ekonomik krizin eşlik edip etmemesine bağlı olarak ortaya çıkan bu iki farklı sonuç, dış ticaret açığının reel döviz kurundan çok ekonomik büyüme tarafından belirlendiğini gösteriyor diyebiliriz.

2000 yılı öncesine ilişkin bir diğer çalışma, dış ticaret dengesinin iyileştirilmesi amacıyla düşük değerli kur politikası izlenen dönemlerde, ihracatçı sektörlerin sağladıkları fiyat avantajının bir kısmını ya da tamamını dış piyasalara yansıtmak zorunda kaldıklarını gösteriyor (2). Bu tür bir politika, aynı zamanda ithalatı azaltmaktan çok yurtiçi fiyat düzeyinin artmasına yol açtığı için, dış denge üzerinde sağlaması amaçlanan olumlu etki zayıflıyor ve yansıma konusundaki kayıplar oranında bu tür bir kur politikası etkisiz hale geliyor. Bu çalışmanın reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisine ilişkin bulguları Şekil 2’de veriliyor. Buna göre, reel döviz kuru ile ithalat arasında karşılıklı bir etkileşim görülürken ihracattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir etki var. Ayrıca ithalat, ihracat üzerinde de etkili bulunuyor ki ithalatın ağırlıklı olarak ara mallardan oluştuğu Türkiye için bu beklenen bir durum.

Şekil 2. Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat arasında Nedensellik İlişkisi

Kaynak: Zengin (2001)

Şekil 2’de verilen nedensellik ilişkisi Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü bünyesinde yapılan “Türkiye Ekonomisi için İhracat Arzı ve İthalat Talebi Modelleri” başlıklı çalışma tebliğinin sonuçları ile de uyumlu. Bu çalışmaya göre Türkiye’nin ihracat arzı birim emek maliyeti, ihracat fiyatları ve milli gelir

tarafından belirlenirken ithalat talebi reel döviz kuru ve milli gelirden etkileniyor (3). Sonuç olarak, reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ithalat üzerinden gerçekleşiyor.

2000 sonrası verileri de içeren “İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için bir VAR Modeli” adlı çalışma reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisinin dalgalı kur rejimine geçilmesi sonrasında değişmediğini gösteriyor. 1990:1-2004:6 dönemi için aylık veriler kullanılarak yapılan bu araştırma ithalat ve ihracat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu, ancak reel kurdaki herhangi bir değişimin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etki yapmadığı sonucuna varıyor (4). 1990-2006 arası verileri kapsayan bir başka araştırma da ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varıyor (5).

Yukarıda birkaç örneği sıralanan çalışmalar arasında reel döviz kurunun toplam ithalatı etkilediğine dair bulgulara ulaşanlar olmakla birlikte toplam ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisini bulan araştırma olmaması üzerine reel döviz kuru değişimlerinin farklı mal gruplarının ihracatı üzerinde etkili olup olmadığı belirlenmeye çalışıldı. “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi” başlıklı çalışma toplam dış ticaret dengesi yerine tüketim malları, ara malları ve sermaye mallarının dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceliyor. 2001 yılında kur rejiminin değişmesine bağlı olarak yaşanan yapısal kırılma dikkate alınmazsa TL’deki reel değerlenmenin tüketim ve sermaye mallarının dış ticaret dengesini olumsuz etkilediği sonucuna varılıyor. Aynı zamanda,

sermaye malları ticareti açığındaki artışın, TL’de reel değer kaybına yol açtığı bulunuyor. Bu bulgu, toplam dış ticaret açığındaki artışın TL’de reel değer kaybına yol açıyor olması ile de destekleniyor (6). Ayrıca önceki çalışmalarda olduğu gibi yurtiçi gelir düzeyinin yükselmesinin toplam ithalatı, TL’nin reel değerlenmesinin ise ithalat kalemlerinin tamamını artırdığı bulunuyor.

2001 yılında yaşanan yapısal kırılmanın dikkate alınması durumunda ise bu çalışmada tek bir nedensellik ilişkisi tespit edilebiliyor: Sermaye malları dış ticaretindeki açık büyüdükçe TL reel olarak değer kaybediyor. Bu araştırmaya göre reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi ilişkisinin merkezinde sermaye malları dış ticaretindeki hareketlerin olması TL’nin reel değer kaybına uğraması yoluyla dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemeye çalışmanın maliyetinin yüksek olduğunu gösteriyor. Çünkü sermaye malları dış ticaretindeki açığın azalması ekonomik büyümenin de azalması anlamına geliyor.

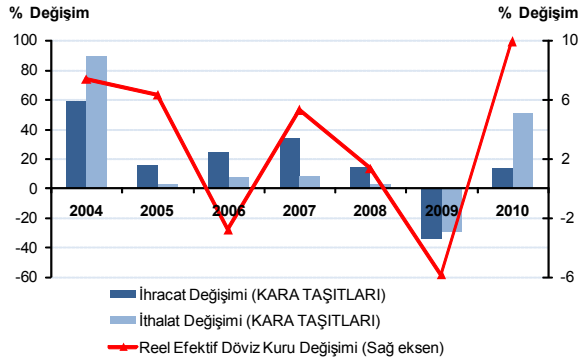
Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen bir önceki çalışmanın yanında ekonomik faaliyetlere göre ihracat kalemleri ile reel döviz kuru değişimi arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar da var. Ancak tarım ve ormancılık, madencilik ve taşocakçılığı ile imalat sanayi ürünleri olarak sınıflanan bu üç ana sektörün fiyatları ile reel döviz kuru arasında da uzun dönemli bir etkileşim bulunamıyor (7). Böylece dış ticaret dengesini düzenlemek amacıyla döviz kurunun kullanımının uzun dönemde işe yaramayacağı sonucuna varılıyor.

Görüldüğü gibi Türkiye üzerine yapılan araştırmalar, reel döviz kuru değişimlerinin dış

ticaret açığı üzerinde etkili olabileceği ancak bu etkinin ithalat üzerinden gerçekleştiği ve reel döviz kuru değişimlerinden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin saptanamadığı sonucuna varıyor. Son olarak Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına (USTS) göre daha detaylı kalemlerin dış ticareti üzerinde döviz kuru değişimlerinin etkili olup olmadığı araştırılabilir. Böylece, toplamda ya da geniş sınıflamalar temel alınarak yapılan çalışmalarda görülmeyen etkileşimlerin alt kalemler bazında var olup olmadığı ortaya çıkarılabilir. Şekil 3-8, 2-Haneli Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına (USTS) göre Türkiye'nin 2010 yılında ihracatı 5 milyar doları aşan mal grupları için ihracat ve ithalat değişimlerini, reel döviz kurundaki değişim ile birlikte veriyor. Bu mal grupları (ve bunların sırasıyla 2010 yılı ihracat ve ithalatları):

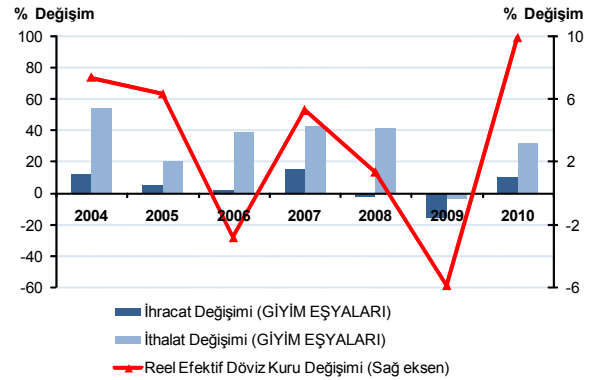
- KARA TAŞITLARI (13,5 - 13,1 milyar dolar)
- GİYİM EŞYALARI VE BUNLARIN AKSESUARLARI (12,8 - 2,8 milyar dolar)
- DEMİR VE ÇELİK (10,2 - 9,7 milyar dolar)
- TEKSTİL İPLİKLERİ, KUMAŞLAR VB. EŞYALAR (9,0 - 6,7 milyar dolar)
- ELEKTRİK MAKİNE VB. İLE AKSAM VE PARÇALARI (7,3 - 8,4 milyar dolar)
- MEYVE VE SEBZELER (6,2 - 0,8 milyar dolar)

Şekil 3. 2004-2010 Döneminde Türkiye'nin KARA TAŞITLARI İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

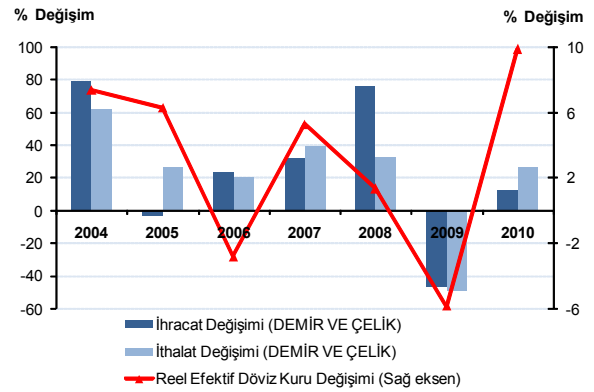
Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 4. 2004-2010 Döneminde Türkiye'nin GİYİM EŞYALARI VE BUNLARIN AKSESUARLARI İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

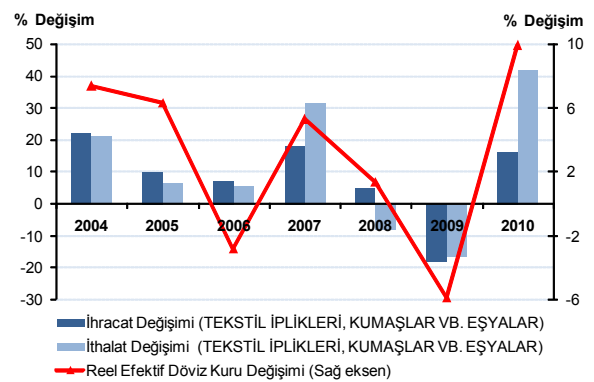
Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 5. 2004-2010 Döneminde Türkiye'nin DEMİR VE ÇELİK İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

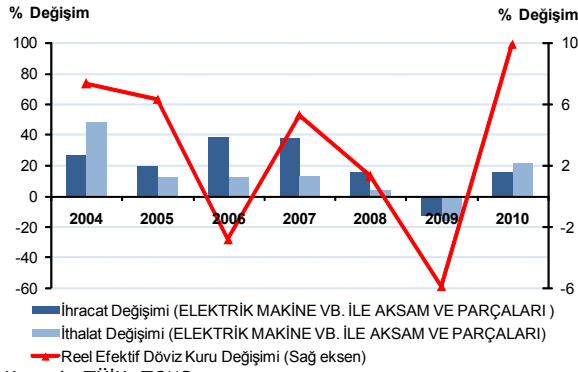
Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 6. 2004-2010 Döneminde TEKSTİL İPLİKLERİ, KUMAŞLAR VB. EŞYALAR İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

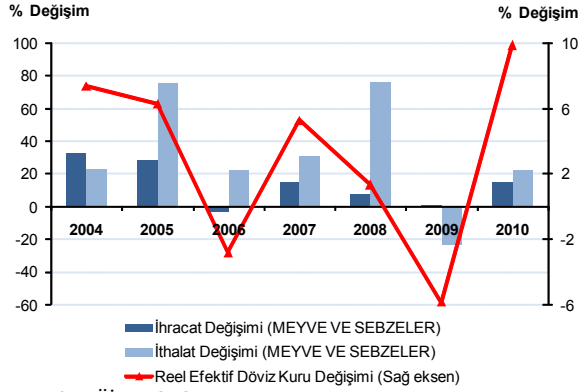
Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 7. 2004-2010 Döneminde ELEKTRİK MAKİNE VB. İLE AKSAM VE PARÇALARI İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 8. 2004-2010 Döneminde MEYVE VE SEBZELER İhracat ve İthalatı ile Reel Döviz Kuru Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 3-8'i kısaca değerlendirirsek, reel döviz kurunun belli mal gruplarının ihracatı üzerinde de belirgin bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin, incelenen dönemde reel döviz kuru 2006 ve 2009 yıllarında düşerken KARA TAŞITLARI ve GİYİM EŞYALARI ile TEKSTİL ihracatı en çok 2004 ve 2007 yıllarında; DEMİR VE ÇELİK ihracatı ise en çok 2004 ve 2008 yıllarında artıyor. Bu da bir mal grubunun ihracat artışında reel döviz kuru değişimlerinden başka etkenlerin rol oynadığını gösteriyor. Örneğin, ELEKTRİK MAKİNE VB. İLE AKSAM VE PARÇALARI ihracatının 2003-2006 arasındaki hızlı büyüme döneminin ardından 2006 ve 2007'de artmasını teknolojik gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirmek mümkün. Ayrıca sadece fiyat

rekabeti ile ihracatlarının artırılabilmesi kabul edilen MEYVE VE SEBZE, GİYİM EŞYALARI ile TEKSTİL gibi düşük teknoloji mal grupları için bile ihracat artış hızı ile reel döviz kuru arasında beklenen negatif ilişkinin olmaması, örneğin yeni pazarlara erişim olanakları gibi başka etkenlerin ihracat üzerinde belirleyici olabileceğini düşündürüyor.

Şekil 3-8, alt kalemler bazında da ithalat artışlarının reel döviz kuru değişimlerinden çok yurtiçi talepten etkilendiğini gösteriyor. KARA TAŞITLARI ithalatı ertelenmiş talebin devreye girdiği 2004 ve 2010 yıllarında olduğu gibi ekonomik krizlerin hemen sonrasında artıyor. ELEKTRİK MAKİNE VB. İLE AKSAM VE PARÇALARI ithalatı ise yatırım talebinin de arttığı aynı yıllarda yüksek artış kaydediyor.

Gerek bu sonuçlar gerekse yukarıda sözü edilen akademik araştırmalar, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla etkin bir şekilde kullanılamayacağını gösteriyor. Ayrıca, ithalattan ihracata yönelik kuvvetli nedensellik ilişkisi nedeniyle -en azından Türkiye örneğinde- ithalat kısıtlamalarının ihracatı da olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Dış ticaret açığını ithalatı düşürerek azaltmaya çalışmanın yalnızca ihracata değil ekonomik büyümeye de zarar verdiğini göz önüne alınca açığı azaltmanın yolunun ihracatı artırmaktan geçtiği çok açık. Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmalar ise ihracat arzının reel döviz kuru tarafından değil birim emek maliyeti, ihracat fiyatları ve üretim kapasitesindeki artışı temsil eden milli gelir artışı tarafından belirlendiğini gösteriyor.

Türkiye'nin ihracat fiyatlarını belirleyebilecek büyüklükte bir ekonomi olmaması nedeniyle ihracat arzını artırmak için geriye birim emek

maliyetini düşürmek ve üretim kapasitesini artırmak kalıyor. İlkine ilişkin olarak, OECD'ye göre 2009'da sosyal güvenlik priminde işveren payının düşürülmesi sayesinde Türkiye'de istihdam üzerindeki vergi yükü 2,3 puan azaldı. Ancak bu oranın hala üye ülkeler içinde en yükseklerden biri olması ücretleri düşürmeden bu alanda iyileştirmeler yapılabileceğini gösteriyor. Küresel krizin ardından bozulan bütçe dengeleri üzerindeki baskının sürmekte olduğu birçok OECD ülkesinden farklı olarak Türkiye'de istihdam üzerindeki vergi yükünü daha da azaltmak mümkün görünüyor. Bundan başka emek verimliliğini artıracak bütün önlemlerin (3) Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü, dolayısıyla ihracatını artıracığı söylenebilir.

İhracat arzını artırmanın bir diğer yolu da üretim kapasitesini artırmaktan geçiyor. Bunun için de yatırım ortamının iyileştirilmesi gerekiyor. Üretim kapasitesini artırmak yalnızca ihracat potansiyelini artırmakla kalmaz aynı zamanda ithalat talebini düşürerek de dış ticaret açığının azalmasına katkıda bulunur. "Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı: Boyutu, Tapısı ve Nedenleri" adlı çalışma, örneğin enerji dışı aramalı ithalatının önemli bir bölümünü oluşturan kimya sektöründe ithalattaki hızlı artışın başlıca nedeninin yurtiçi üretiminin yetersizliği olduğunu gösteriyor (8).

İhracatı artırmak için ihracat arzını artırmanın tek başına yeterli olmayacağı, ihracat talebinin de artması gerektiği çok açık. İhracat talebi ise ancak yeni pazarlar bulunması ve/veya dış ticaret ortaklarının milli gelirinin artması ile mümkün. Türkiye'nin dış ticaret ortaklarının milli gelir artışı üzerinde etkili olamayacağı çok açık, ancak dış ticaret ortakları arasında hızlı büyüyen

ülkelerin payını genişleterek daha yüksek bir ihracat artışı sağlanabilir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye'de politika yapıcılar yeni pazarlar bulunması konusunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki ülkelerle yetinmemeli, dünyanın en hızlı büyüyen ülkelere yönelik ihracatı artırmada ihracatçılara destek olmalı. Özellikle 2011 ve 2012 yıllarında yüksek büyüme oranı yakalaması beklenen ülkeler arasında yer alan BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) yanında Endonezya, Vietnam ve Tayland başta olmak üzere Uzakdoğu ülkeleri ile Arjantin, Şili ve Peru gibi Güney Amerika ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirmek yoluyla ihracatçı sektörlerin önü açılabilir.

Kaynaklar

- (1) Akbostancı, E. (2002) "Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve", ERC Working Papers in Economics 01/05
- (2) Zengin, A. (2001) "Döviz Kuru Hareketleri ve Sektörel Dış Ticaret Fiyatları: Yansıma Üzerine VAR Analizi", Dış Ticaret Dergisi, Sayı 21
- (3) Aydın, M. F., U. Çıplak ve M. E. Yücel (2004) "Export Supply and Import Demand Models for the Turkish Economy", CBRT Research Department Working Paper No: 04/09
- (4) Ö. Yılmaz ve V. Kaya (2007) "İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için bir VAR modeli", İktisat İşletme ve Finans, 2007 V.22
- (5) Gül E. ve A. Ekinci (2006) "Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 - 2006, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16
- (6) Yamak R. ve A. Korkmaz (2005) "Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi", İÜ İktisat Fakültesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 2
- (7) Çekerol, K. ve H. Gürbüz (2003) "Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki", ODTÜ Ekonomi Kongresi, 6-9 Eylül 2003, Ankara.
- (8) Öz, S. (2007), "Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı: Boyutu, Tapısı ve Nedenleri", REF 07/2007, http://ref.advancity.net/tr/dokumanlar/Dis_ticaret_a_cigi_taslak_makale.pdf